

Małgorzata Bujnowska

ZARYS FIZJOLOGII CZŁOWIEKA

MAŁGORZATA BUJNOWSKA

ZARYS FIZJOLOGII CZŁOWIEKA

KSIĄŻKA NALEŻY DO

Imię

Nazwisko

E-mail

Telefon

AUTOR	dr n. med. Małgorzata Bujnowska
OPRACOWANIE REDAKCYJNE	Monika Nowicka
RECENZENT	dr n. med. Joanna Żółtańska
PROJEKT OKŁADKI	Magdalena Skrzydlewska
OPRACOWANIE GRAFICZNE, SKŁAD I ŁAMANIE, PRZYGOTOWANIE DO DRUKU	UKRYTY WYMIAR Krzysztof Kanclerski nowy@uwymiar.pl
ILUSTRACJE	Krystian Klaczyński, Fotolia® oraz Wikimedia Commons
WYDAWNICTWO	Centrum Rozwoju Edukacji EDICON sp. z o.o. ul. Kościuszki 57 61–891 Poznań Wydanie I
ISBN	978–83–943650–7–3
DRUK I OPRAWA	CGS Drukarnia ul. Towarowa 3 62–090 Mrowino www.cgs.pl

Materiały edukacyjne obejmują zagadnienia zawarte w rozporządzeniu Ministra Edukacji Narodowej z dnia 7 lutego 2012 r. w sprawie podstawy programowej kształcenia w zawodach (Dz.U. 2012 poz. 184).

SPIS TREŚCI

13	Fizjologia komórki
14	Struktury komórki
14	Cytoszkielecik
14	Organella komórkowe
15	Błona komórkowa
16	Cytoplazma
16	Siateczka śródplazmatyczna
17	Aparat Golgiego
17	Lizosomy
18	Mitochondria
18	Rybosomy
19	Jądro komórkowe
20	Transport błonowy
20	Dyfuzja prosta
21	Dyfuzja ułatwiona
22	Transport aktywny
23	Pompa sodowo-potasowa
24	Endocytoza
25	Egzocytoza
26	Procesy metaboliczne komórki
26	Podstawowe substancje odżywcze
26	Białka
27	Lipidy
27	Węglowodany
27	Procesy metaboliczne
28	Katabolizm
28	Cykl Krebsa oraz łańcuch oddechowy
29	Anabolizm
30	Cykl komórkowy
31	Mitoza
31	Profaza

32	Metafaza
32	Anafaza
32	Telofaza
32	Mejoza
33	I podział mejotyczny
34	II podział mejotyczny
35	Interfaza
36	Apoptoza
36	Pobudliwość komórki
36	Potencjał spoczynkowy
37	Powstanie pobudzenia
38	Repolaryzacja komórki
38	Refrakcja bezwzględna
38	Refrakcja względna
39	Czynność komórki nerwowej
43	Czynność komórki mięśniowej
44	Tkanka mięśniowa poprzecznie prążkowana
45	Mechanizm skurczu mięśnia szkieletowego
46	Rodzaje komórek mięśniowych
46	Tkanka mięśniowa gładka
47	Skurcz mięśnia gładkiego
48	Tkanka mięśnia sercowego
48	Pytania kontrolne
51	Fizjologia układu sercowo-naczyniowego
51	Właściwości fizjologiczne mięśnia sercowego
52	Pobudzenie komórek roboczych mięśnia sercowego
55	Czynność bioelektryczna serca
57	Przebieg impulsów w mięśniu sercowym
60	Cykl hemodynamiczny serca
63	Fizjologia krążenia krwi
63	Układ tętniczy
66	Układ żylny
67	Naczynia włosowate
71	Krew (krwinki czerwone i białe, płytki krwi, osocze)
72	Osocze
74	Erytrocyty (krwinki czerwone)
77	Leukocyty

79   Odporność i jej rodzaje

81   Trombocyty

81   Hemostaza

83   Krążenie limfatyczne

85   Pytania kontrolne

89   Fizjologia układu oddechowego

89   Wentylacja płuc

89   Mechanizm wdechu

90   Mechanizm wydechu

91   Pojemność płuc

93   Dyfuzja gazów w pęcherzykach płucnych i w komórkach

93   Dyfuzja gazów w pęcherzykach płucnych

96   Dyfuzja gazów w komórkach

98   Transport gazów

98   Transport tlenu

100   Transport dwutlenku węgla

101   Regulacja oddychania

102   Regulacja ośrodkowego układu nerwowego

103   Mechanoreceptory płucne

104   Chemiczna regulacja oddychania

105   Pytania kontrolne

107   Fizjologia układu pokarmowego

108   Mechanizmy regulacyjne spożywania pokarmu

108   Substancje odżywcze

111   Regulacja przyjmowania pokarmu

113   Trawienie i wchłanianie pokarmów

114   Trawienie mechaniczne

115   Trawienie chemiczne

121   Jama ustna

121   Narządy jamy ustnej

124   Połykanie

125   Żołądek

128   Jelito cienkie

128   Trawienie w jelicie cienkim

129   Wchłanianie w jelicie cienkim

130   Czynność motoryczna jelita cienkiego

130	Hormony jelitowe
131	Jelito grube
132	Motoryka jelita grubego i defekacja
132	Namnażanie drobnoustrojów
133	Czynność wątroby i trzustki
133	Fizjologia wątroby
134	Fizjologia trzustki
135	Pytania kontrolne
139	Fizjologia nerek i wydalanie moczu
140	Czynność nerek
140	Czynność regulacyjna
143	Funkcja wewnątrzwydzielnicza nerek
144	Filtracja kłębuszkowa
146	Budowa ciała nerkowego
147	Resorpcja i sekrecja kanalikowa
150	Wydalanie moczu
150	Właściwości moczu
151	Pytania kontrolne
155	Fizjologia wydzielania wewnętrznego
155	Działanie hormonów, regulacja hormonalna
158	Samoregulacja działania hormonów
161	Hormony podwzgórza
162	Hormony podwzgórza
162	Tyreoliberyna
162	Luliberyna
163	Kortykoliberyna
163	Somatoliberyna
163	Prolaktoliberyna
163	Wazopresyna
163	Oksytocyna
164	Hormony przysadki mózgowej
165	Płat przedni przysadki mózgowej
165	Hormony płata przedniego przysadki mózgowej
167	Hormony gonadotropowe
168	Hormony płata tylnego przysadki mózgowej
168	Hormony tarczycy i przytarczyc

168	Hormony tarczycy
170	Hormony przytarczyc
171	Hormony nadnerczy
172	Kortykosteron i kortyzol
172	Aldosteron
172	Adrenalina i noradrenalina
174	Hormony trzustki
174	Insulina
175	Glukagon
175	Somatostatyna
176	Hormony płciowe
176	Hormony płciowe żeńskie
177	Estrogeny
177	Progesteron
178	Relaksyna
178	Hormony płciowe męskie
178	Testosteron
178	Androstendion
179	Pytania kontrolne
181	Fizjologia rozrodu
181	Spermatogeneza
185	Cykl płciowy żeński
187	Cykl jajnikowy
187	Fazy zmian błony śluzowej macicy
189	Zmiany hormonalne w czasie cyklu płciowego żeńskiego
191	Ciąża i poród
191	Błony płodowe
192	Listki zarodkowe
193	Faza rozwoju zarodkowego i płodowego
193	Pierwszy trymestr
194	Drugi trymestr
195	Trzeci trymestr
195	Zmiany fizjologiczne i anatomiczne w czasie trwania ciąży
195	Macica
196	Zmiany w układzie oddechowym
196	Zmiany w układzie sercowo-naczyniowym
197	Zmiany w układzie rozrodczym
197	Łożysko

199	Poród
200	Pytania kontrolne
203	Fizjologia układu nerwowego
203	Komórki nerwowe i ich rola fizjologiczna
204	Podział układu nerwowego
206	Czynność rdzenia kręgowego
207	Drogi rdzenia kręgowego
207	Drogi wstępujące – aferentne (rdzeniowo-mózgowe)
208	Drogi zstępujące – eferentne
209	Drogi własne rdzenia
209	Łuk odruchowy
210	Podział odruchów
211	Czynność mózgowia
211	Przodomózgowie
212	Kresomózgowie
219	Międzymózgowie
220	Śródmózgowie
221	Tyłomózgowie
221	Rdzeń przedłużony
221	Móżdżek
223	Układ siatkowaty
224	Autonomiczny układ nerwowy
225	Neuroprzekaźniki i receptory
225	Neuroprzekaźniki (neurotransmitery, neuromediatory)
226	Receptory
228	Regulacja autonomicznego układu nerwowego
230	Część współczulna
232	Część przywspółczulna
233	Ośrodki kierujące zachowaniem
233	Sen i czuwanie
233	Ośrodki motywacyjne
234	Ośrodek głodu i sytości
234	Ośrodek pragnienia
235	Ośrodek agresji i ucieczki
235	Ośrodek rozrodczy
236	Pamięć
237	Ośrodek mowy

238 Ośrodek kary i nagrody

239 Pytania kontrolne

243 Fizjologia receptorów

246 Czucie i percepcja

248 Zmysł wzroku

249 Refrakcja

249 Akomodacja

250 Pręciki i czopki

250 Pręciki

250 Czopki

251 Proces widzenia

252 Zmysł słuchu i równowagi

252 Słuch

255 Zmysł smaku

257 Zmysł węchu

258 Pytania kontrolne

261 Homeostaza

262 Płyny ustrojowe

263 Najważniejsze płyny ustroju

263 Płyn mózgowo-rdzeniowy

264 Krew

264 Ślina

265 Inne płyny układu pokarmowego

266 Mocz

266 Łzy

267 Gospodarka wodno-elektrolitowa

267 Skład elektrolitowy płynów ustrojowych

267 Sód

267 Potas

268 Wapń

269 Magnez

269 Chlor

269 Gospodarka wodno-elektrolitowa

270 Regulacja gospodarki wodnej i elektrolitowej

270 Procesy regulacyjne wydalania wody

272 Termoregulacja

273	Ośrodek termoregulacji
275	Termogeneza
275	Termoliza
276	Pytania kontrolne
279	Fizjologia wysiłku fizycznego
279	Klasyfikacja wysiłków
281	Wpływ wysiłku fizycznego na poszczególne układy
281	Układ nerwowy a wysiłek fizyczny
281	Układ sercowo-naczyniowy
284	Układ oddechowy
285	Układ pokarmowy
285	Układ hormonalny
286	Układ wydalniczy
287	Metabolizm
287	Termoregulacja
289	Adaptacja do wysiłku fizycznego
290	Zmiany w układzie oddechowym
290	Zmiany w układzie krążenia
291	Zmiany w układzie kostno-stawowym
291	Zmiany w układzie mięśniowym
293	Pytania kontrolne
296	Bibliografia
297	Spis ilustracji
298	Spis tabel

Od AUTORA

Zarys fizjologii człowieka jest drugą publikacją skupiającą się na omówieniu najistotniejszych zagadnień dotyczących ludzkiego ciała. Książka została napisana z myślą o Słuchaczach kierunków medycznych szkół policealnych.

Fizjologia człowieka znajduje się w kręgu najważniejszych nauk podstawowych medycyny i zajmuje się badaniem procesów życiowych zachodzących w ludzkim ciele. Opisuje aspekt czynnościowy oraz funkcje komórek, tkanek i narządów, a także prawa, które tymi funkcjami rządzą. W książce zostały omówione zagadnienia dotyczące podstaw cytologii, histologii oraz funkcjonowania poszczególnych układów. Dzięki znajomości tych zagadnień staje się możliwe zrozumienie organizmu ludzkiego jako całości, w której wszystkie układy i narządy współpracują ze sobą, dążąc przez cały czas do zachowania homeostazy.

Aby móc zrozumieć fizjologię niezbędne jest posiadanie wiedzy z zakresu anatomii człowieka, dlatego książka *Zarys fizjologii człowieka*, łącznie z publikacją *Zarys anatomii człowieka*, tworzy kompendium podstawowej wiedzy opisującej wielowątkowość i wieloaspektowość budowy i funkcjonowania naszego organizmu.

Życząc przyjemnej lektury żywię nadzieję, iż znajdująca się w Państwa rękach publikacja będzie tekstem łatwym i przejrzystym w odbiorze, stanowiącym uzupełnienie wiedzy przekazywanej podczas zajęć. Dodatkowo będzie wsparciem podczas nauki do zaliczeń i egzaminów oraz lekturą, do której z chęcią będą Państwo wracać w swojej praktyce zawodowej.

dr n. med. Małgorzata Bujnowska

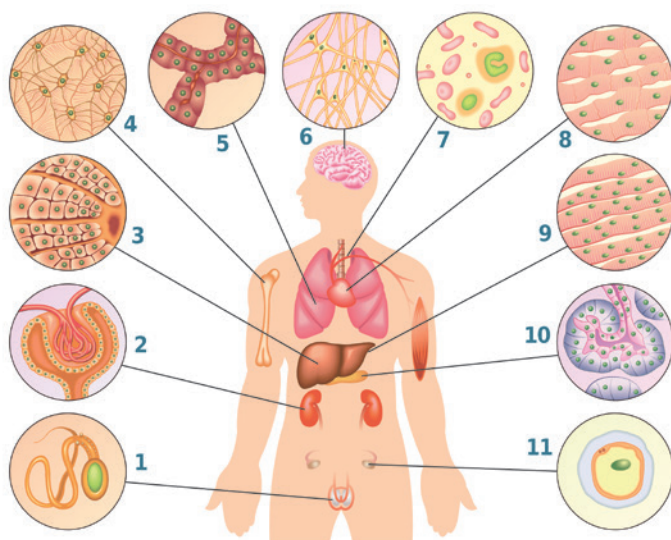
FIZJOLOGIA KOMÓRKI

1

Komórka jest podstawowym elementem budującym organizm człowieka. Jednocześnie stanowi najmniejszą jednostkę funkcjonalną, w której zachodzą procesy przemiany materii, wzrostu, rozmnażania i dziedziczenia.

Zróżnicowanie komórek wynika z pełnionych przez nie funkcji. Różnice występują w wielkości, kształcie oraz budowie.

Średnia liczba wszystkich komórek ciała człowieka waha się w granicach 10 bilionów. Największą komórką człowieka jest komórka jajowa o średnicy osiągającej 130 μm . Do najmniejszych komórek należy plemnik osiągający długość ok. 50–60 μm .

1. plemnik
2. ciało nerkowe
3. hepatocyty
– komórki wątrobowe
4. osteocyty
– dojrzałe komórki kostne
5. pęcherzyki płucne

6. komórki nerwowe
7. elementy morfotyczne krwi
8. komórki mięśnia sercowego
9. komórki mięśni poprzecznie prążkowanych
10. komórki trzustki
11. komórka jajowa

Rys. 1. Komórki organizmu człowieka

Struktury komórki

Prawie każda komórka zbudowana jest z cytoplazmy, struktur cytoplazmatycznych oraz jądra komórkowego. Występowanie poszczególnych organelli komórkowych uzależnione jest od pełnionej przez komórkę funkcji.

Wszystkie organella rozmieszczone są w komórce w sposób uporządkowany. O ich odpowiednim rozmieszczeniu decyduje cytoszkielet komórki.

CYTOSZKIELET

Cytoszkielet to sieć włóknistych struktur białkowych, zbudowanych z filamentów (aktynowych i pośrednich) oraz mikrotubuli. Filamenty charakteryzują się statycznością, dzięki czemu organella komórkowe zachowują swoje położenie. Mikrotubule mają zdolność kurczenia lub wydłużania swoich włókien, dzięki czemu szkielet ma charakter elastyczny.

Do najważniejszych funkcji cytoszkieletu można zaliczyć:

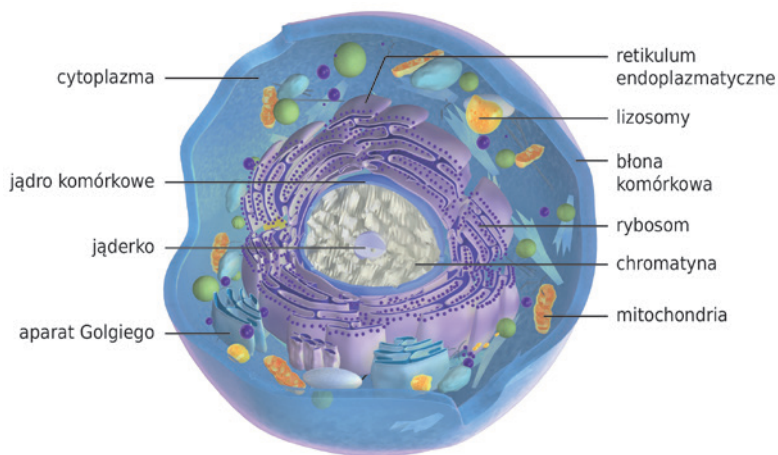
- nadawanie oraz utrzymanie kształtu komórki,
- rozmieszczenie i utrzymanie położenia poszczególnych organelli komórkowych,
- poruszanie się komórek,
- przekazywanie informacji pomiędzy komórkami,
- udział w transporcie wewnątrzkomórkowym.

ORGANELLA KOMÓRKOWE

Elementami składowymi komórki są organella komórkowe. Są wysoko wyspecjalizowane, mają określoną budowę oraz pełnią określone funkcje w komórce.

Zalicza się do nich:

- błonę komórkową,
- cytoplazmę,
- siateczkę śródplazmatyczną,
- aparat Golgiego,
- lizosomy,
- mitochondria,
- rybosomy,
- jądro komórkowe.

Rys. 2. Budowa komórki

Błona komórkowa

W każdej komórce istnieje wiele struktur błoniastych. Jedne z nich oddzielają komórkę od środowiska zewnętrznego, inne ograniczają określone obszary cytoplazmy, a jeszcze inne stanowią osłonki dla organelli komórkowych oddzielając je od cytoplazmy.

Wszystkie komórki otoczone są błoną komórkową (plazmolemmą), która stanowi granicę pomiędzy wnętrzem komórki a otoczeniem.

Błona komórkowa zbudowana jest z dwóch warstw fosfolipidów oraz białek. Część białek związana jest luźno z powierzchnią błony. Należą do nich tzw. białka peryferyjne. Kolejną grupę stanowią białka błonowe, które są ściśle związane z błoną komórkową i są w niej osadzone.

Białka błonowe, w zależności od pełnionej funkcji, można podzielić na:

- białka integralne,
- białka nośnikowe,
- białka enzymatyczne,
- białka receptorowe,
- białka tworzące kanały jonowe,
- białka adhezyjne.

Błona komórkowa chroni komórkę przed czynnikami zewnętrznymi. Dzięki obecności białek przez błonę komórkową odbywa się transport substancji, zarówno do przestrzeni międzykomórkowej, jak i do wnętrza komórki. Jej najważniejszą cechą jest wybiórcza przepuszczalność, dzięki której warunkuje stałość środowiska wewnętrznego. Pełni również funkcje enzymatyczne, utrzymuje równowagę osmotyczną komórki, jak również odbiera informacje i reaguje na bodźce chemiczne, fizyczne i termiczne.

Cytoplazma

Cytoplazma stanowi największą część masy komórki. Buduje ona środowisko wewnątrzkomórkowe, w którym rozmieszczone są organella komórkowe. W jej strukturze można wyróżnić tzw. egzoplazmę, czyli część obwodową cytoplazmy pozbawioną ziarnistości, oraz część środkową, tzw. endoplazmę. W skład cytoplazmy wchodzi: woda, białka, tłuszcze, cukrowce oraz składniki nieorganiczne.

Najważniejsze funkcje cytoplazmy to:

- zapewnienie komórkom elastyczności i wytrzymałości mechanicznej,
- umożliwianie przebiegu procesów chemicznych zachodzących w komórce,
- tworzenie środowiska dla organelli komórkowych,
- umożliwianie ruchów chromosomów w czasie mitozy i mejozy,
- umożliwianie transportu substancji odżywczych wewnątrz komórki.

Siateczka śródplazmatyczna

Siateczka śródplazmatyczna, tzw. retikulum endoplazmatyczne, to zespół kanalików zapewniających trójwymiarową sieć. Jej główne zadanie polega na zwiększaniu powierzchni komórki oraz dzieleniu cytoplazmy na obszary, w których odbywają się różne reakcje chemiczne, często wymagające odmiennych warunków.

W obrębie siateczki śródplazmatycznej zachodzi biosynteza oraz magazynowanie (m.in. tłuszczowców). W poszczególnych narządach może pełnić dodatkowe funkcje. W komórkach jajników, nerek czy jąder siateczka śródplazmatyczna gładka bierze udział w biosyntezie hormonów.

W komórce można wyróżnić dwa rodzaje retikulum:

- szorstkie – zawiera na swojej powierzchni ziarnistości, tzw. rybosomy, odpowiedzialne za wytwarzanie białka wydzielanego przez komórkę,
- gładkie – nie zawiera rybosomów.

Aparat Golgiego

Działanie aparatu (układu) Golgiego polega na wytwarzaniu enzymów na powierzchni jego błon i gromadzeniu ich w postaci ziarnistości (w retikulum endoplazmatycznym).

Stałym elementem budowy aparatu jest diktiosom, zbudowany z cystern oraz (w momencie aktywności aparatu) pęcherzyków. Pomiędzy cysternami występują tzw. elementy międzycysternowe, których zadaniem jest utrzymanie aparatu w odpowiednim kształcie. Diktiosom ma budowę dwubiegunową. Strona zwrócona w kierunku siateczki śródplazmatycznej szorstkiej jest wypukła (cis), natomiast strona zwrócona w kierunku plazmolemy jest wklęsła (trans). Na jednej i drugiej powierzchni występują struktury błoniaste.

Do głównych zadań aparatu Golgiego należy:

- modyfikowanie białek oraz lipidów i przekazywanie ich na zewnątrz komórki lub do innych miejsc w komórce,
- modyfikowanie białek wytworzonych w siateczce śródplazmatycznej oraz tworzenie środowiska dla syntezy wielocukrów, pektyn, śluzu i innych wydzielin komórkowych.

Aparat Golgiego stanowi centralną stację modyfikacji, sortowania oraz rozdzielania białek i lipidów przejmowanych z retikulum endoplazmatycznego.

Lizosomy

Lizosomy to organella komórkowe posiadające enzymy trawienne, które odpowiedzialne są za trawienie węglowodanów, białek i kwasów nukleinowych. W lizosomach zachodzi również proces trawienia własnych fragmentów komórki, jak również innych obcych cząsteczek, które zostały wchłonięte na drodze endocytozy (por. Transport błonowy).

Można wyróżnić trzy rodzaje lizosomów:

- trawienne – odpowiadają za rozkład substancji,
- magazynujące – magazynują substancje,
- tzw. grabarze – dokonują rozkładu obumarłych składników cytoplazmy.

Mitochondria

Mitochondria mogą mieć kształt owalny, kulisty lub nitkowaty. Otoczone są podwójną błoną białkowo-lipidową. Błona wewnętrzna tworzy liczne wpuklenia do środka (co znacznie zwiększa jej powierzchnię), zwane grzebieniami mitochondrialnymi. Wnętrze mitochondriów wypełnia substancja, tzw. macierz, zawierająca magnez, wapń i kwas rybonukleinowy (RNA).

W mitochondriach zachodzi proces utleniania biologicznego. Są one miejscem oksydacji węglowodanów oraz lipidów. Zachodzą w nich takie procesy jak: cykl kwasu cytrynowego, łańcuch oddechowy oraz tworzenie ATP (adenozynotrójfosforanu).

Najwięcej mitochondriów znajduje się w komórkach tych narządów, których zapotrzebowanie energetyczne jest największe (np. w komórkach mięśnia sercowego). Z kolei niewielka liczba mitochondriów jest charakterystyczna dla tkanki tłuszczowej.

Rybosomy

Mają postać małych cząstek biorących udział w syntezie białka. Wytwarzane są w jądrze komórkowym, z którego przechodzą do cytoplazmy. Tam występują zarówno w postaci wolnej, jak i w połączeniu z błonami retikulum endoplazmatycznego, tworząc retikulum szorstkie.

Każdy rybosom budują dwie dopasowane do siebie podjednostki: mała i duża. Podjednostki zbudowane są z białek oraz rRNA (rybosomowego RNA). Podjednostki są ze sobą połączone tylko podczas translacji (procesu syntezy łańcucha polipeptydowego białka w czasie biosyntezy białek), natomiast po zakończeniu translacji danego łańcucha białkowego następuje ich rozdzielenie. W momencie kolejnej inicjacji translacji, znajdujące się blisko siebie podjednostki (jedna duża i jedna mała) łączą się ze sobą, odtwarzając rybosom.

Jądro komórkowe

Jądro komórkowe pełni nadrzędną rolę w komórce, ponieważ steruje przemianami biochemicznymi komórki poprzez zawarty w nim kwas dezoksyrybonukleinowy (DNA), w którym umieszczony jest zapis informacji genetycznej o cechach organizmu.

Jądro ma kształt kulisty, a jego wielkość jest wprost proporcjonalna do wielkości cytoplazmy. Zazwyczaj położone jest centralnie. Wokół jądra występuje podwójna błona białkowo-lipidowa, która zawiera liczne pory. To właśnie one umożliwiają utrzymywanie kontaktu jądra z pozostałą częścią komórki.

Jądro komórkowe gromadzi i przechowuje DNA w postaci chromatyny (stanowi formę chromosomów w okresie międzypodziałowym).

W jądrze komórkowym znajduje się jąderko. Jąderko ma kształt kulisty i stanowi gęsto upakowaną sieć materiału genetycznego. Ta część materiału odpowiedzialna jest za kodowanie RNA tworzącego rybosomy.

MOJE NOTATKI

.....

.....

.....

.....

.....

.....

.....

.....

.....

.....

.....

.....

Transport błonowy

Błona komórkowa otacza komórkę, chroniąc ją przed czynnikami zewnętrznymi. Jest jednak przepuszczalna i umożliwia wymianę substancji pomiędzy wnętrzem komórki a środowiskiem zewnętrznym, umożliwiając tym samym tzw. transport błonowy.

Transport błonowy jest zależny od kilku czynników:

- masy cząsteczkowej,
- właściwości cząsteczki,
- średnicy cząsteczki,
- ładunku elektrycznego cząsteczki.

W zależności od tych czynników transport odbywa się na dwa sposoby.

Pierwszy sposób – następuje bez zmian w strukturze błony komórkowej:

- dyfuzja prosta,
- dyfuzja ułatwiona,
- transport aktywny.

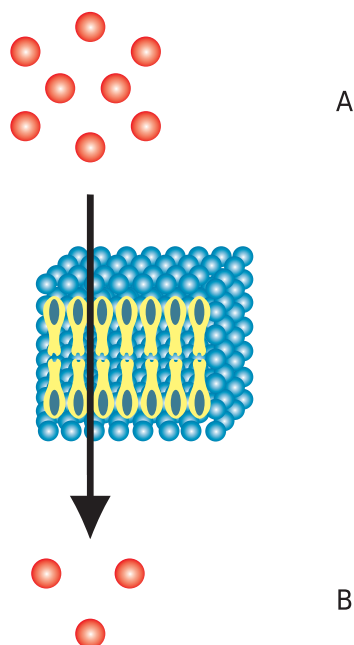
Drugi sposób – powoduje nieodwracalne zmiany w strukturze błony komórkowej:

- endocytoza,
- egzocytoza.

DYFUZJA PROSTA

Dyfuzja prosta, zwana inaczej transportem biernym beznośnikowym, przebiega bez udziału energii. Dotyczy przede wszystkim takich substancji jak O_2 , CO_2 , kwasy tłuszczowe, inne cząsteczki hydrofobowe oraz takich, które są dobrze rozpuszczalne w tłuszczach. Dyfuzja tych cząsteczek jest niezależna od ich wielkości i odbywa się zgodnie z gradientem stężeń. Cząsteczki przechodzą ze środowiska o wyższym stężeniu do środowiska o niższym stężeniu.

W ten sposób transportowane są cząsteczki na krótkich dystansach, np. w obrębie przedziałów komórkowych.

Rys. 3. Schemat przebiegu dyfuzji prostej

DYFUZJA UŁATWIONA

Dyfuzja ułatwiona, zwana inaczej transportem biernym ułatwionym, odbywa się za pomocą przekaźników. Jest to transport, który podobnie jak dyfuzja prosta nie wymaga nakładu energii i odbywa się zgodnie z gradientem stężeń. Różnica polega na tym, że w błonie komórkowej znajduje się nośnik (tzw. białko transmembranowe), który ułatwia przejście danej cząsteczki przez błonę komórkową. Na drodze dyfuzji ułatwionej zachodzi transport substancji nierozpuszczalnych w tłuszczach, np. glukozy, do erytrocytów, hepatocytów i mięśni, jak również transport anionów do erytrocytów.

W związku z przechodzeniem cząsteczek z wnętrza i do wnętrza komórki, nośnik występuje pod postacią trzech konformacji:

- otwartej do przestrzeni zewnątrzkomórkowej,
- przejściowej,
- otwartej do cytoplazmy.

Dzięki tej różnicy ciśnień dwutlenek węgla dyfunduje do krwi (przenika przez błonę komórkową, przestrzeń międzykomórkową i ścianę naczyń włosowatych), a następnie jest transportowany do płuc, gdzie następuje jego eliminacja.

Przenikanie tlenu również zachodzi dzięki różnicy ciśnienia parcjalnego. Ciśnienie parcjalne O_2 we krwi jest wyższe w porównaniu z ciśnieniem panującym w komórkach. Zgodnie z gradientem stężeń O_2 przenika przez barierę kapilara-komórka. Cząsteczka tlenu przechodzi przez otoczkę erytrocytu, następnie przez komórki śródbłónka naczynia włosowatego do płynu komórkowego i przez błonę komórkową wnika do komórki, gdzie wykorzystywana jest do oddychania komórkowego.

W warunkach fizjologicznych, w spoczynku, organizm zużywa około 300 ml tlenu i wydala podobną ilość dwutlenku węgla. Transport tlenu oraz dwutlenku węgla we krwi odbywa się na drodze wiązań chemicznych, zgodnie z gradientem prężności tych gazów.

MOJE NOTATKI

.....

.....

.....

.....

.....

.....

.....

.....

.....

.....

.....

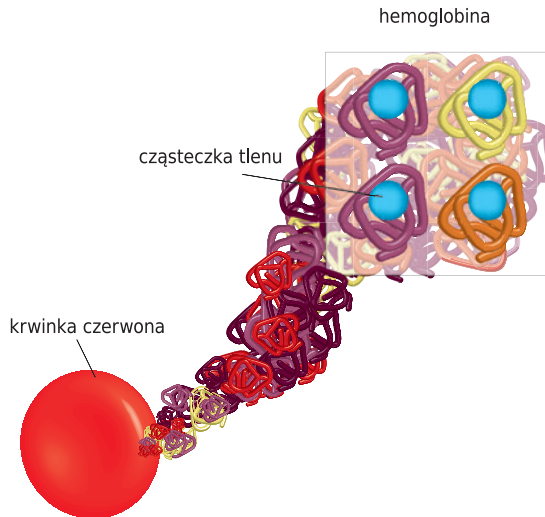
Transport gazów

Transport tlenu

Tlen po przedostaniu się z pęcherzyków płucnych do krwi trafia do osocza, a następnie przechodzi przez błonę erythrocytu i łączy się z hemoglobina. W ten sposób powstaje oksyhemoglobina. Jeden gram hemoglobiny może wiązać około 1,34 ml tlenu. Jedna cząsteczka hemoglobiny wiąże maksymalnie 4 cząsteczki tlenu.

Wzór chemiczny oksyhemoglobiny: $\text{Hb}_4 + 4\text{O}_2 = \text{Hb}_4\text{O}_8$

W ten sposób transportowane jest 97% tlenu, natomiast pozostałe 3% transportowane jest w osoczu.

Rys. 27. Transport tlenu we krwi

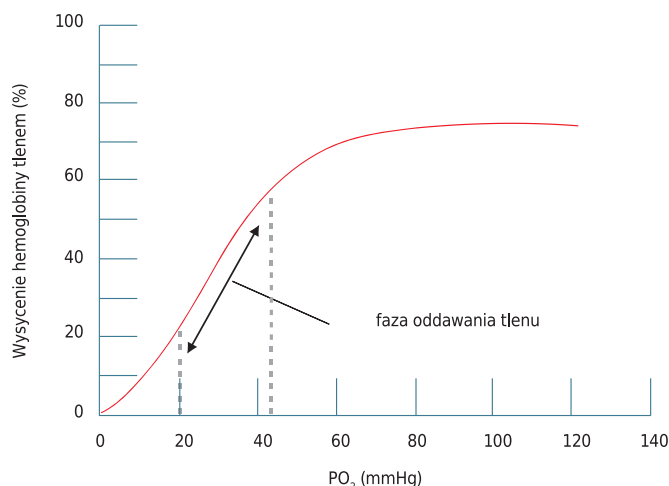
Hemoglobina pełni swoistą rolę magazynu tlenu, który następnie jest wykorzystywany w tkankach. Wysłęcenie hemoglobiny tlenem nie jest proporcjonalne do prężności tlenu. Jeżeli żadna (z czterech) podjednostek hemoglobiny nie jest połączona z tlenem, to przyłączenie pierwszej jest wyjątkowo trudne. Wiąże się to z tym, że do przyłączenia pierwszej cząsteczki, prężność tlenu musi być wysoka, ponieważ miejsca wiązania na hemoglobinie są ukryte. W momencie połączenia pierwszej cząsteczki odsłaniają się dwa kolejne miejsca przyłączenia, dlatego dołączenie dwóch kolejnych cząsteczek jest łatwiejsze i nie wymaga aż tak

wysokiej prężności tlenu. Sytuacja zmienia się przy czwartej podjednostce hemoglobiny. Przyłączenie trzech cząsteczek tlenu zmniejsza maksymalnie powinowactwo do czwartego połączenia, ponieważ następuje ponowne ukrycie miejsca wiązania. Dlatego przyłączenie czwartej cząsteczki tlenu wymaga (podobnie jak przy pierwszej) ponownego wzrostu prężności tego gazu.

Krzywa dysocjacji (oddawania tlenu do tkanek) oksyhemoglobiny to zależność pomiędzy wysyceniem hemoglobiny tlenem a ciśnieniem parcyjnym tego gazu w poszczególnych częściach organizmu.

Stopień i krzywa dysocjacji jest zależna od wielu czynników:

- wzrost prężności tlenu wpływa na zwiększenie wysycenia hemoglobiny tlenem,
- wzrost prężności dwutlenku węgla wpływa na zmniejszenie wysycenia hemoglobiny tlenem,
- spadek temperatury krwi, przy tej samej prężności tlenu, zwiększa wysycenie hemoglobiny tlenem,
- wzrost temperatury sprawia, że rośnie tempo metabolizmu, a tym samym zapotrzebowanie na tlen, czego konsekwencją jest zmniejszenie wysycenia hemoglobiny,
- spadek pH krwi, spowodowany zwiększeniem jonów wodorowych zmniejsza stopień wysycenia hemoglobiny tlenem.

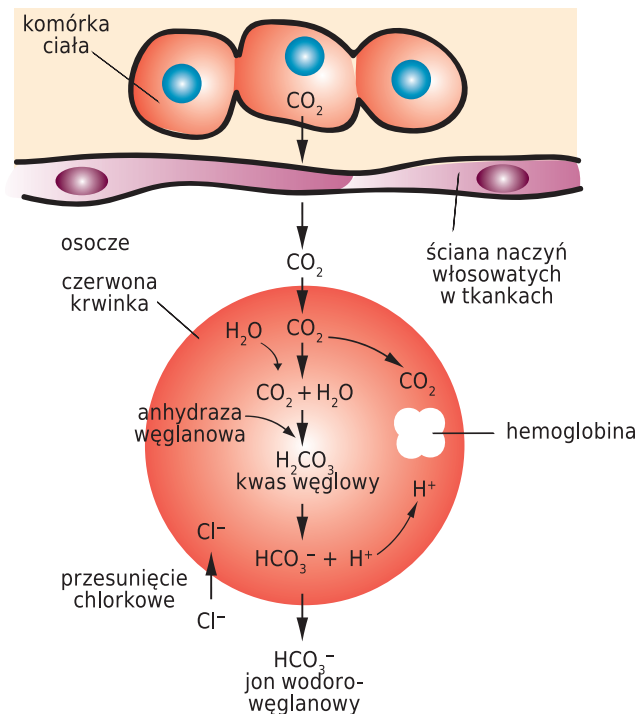
Rys. 28. Krzywa dysocjacji hemoglobiny

Transport dwutlenku węgla

Transport dwutlenku węgla przebiega na trzy sposoby. Około 10% dwutlenku węgla rozpuszcza się fizycznie w osoczu. Kolejne 20% transportowane jest w połączeniu z białkami osocza i z białkową częścią hemoglobiny. Jednym z takich połączeń jest karbaminohemoglobina. Hemoglobina łącząc się z dwutlenkiem węgla tworzy połączenia nietrwałe, dlatego do płuc transportuje dwutlenek węgla, a z płuc może przyłączyć tlen. Pozostała część dwutlenku węgla (ok. 70%) przenoszona jest w osoczu w formie jonów wodorowęglanowych HCO_3^- .

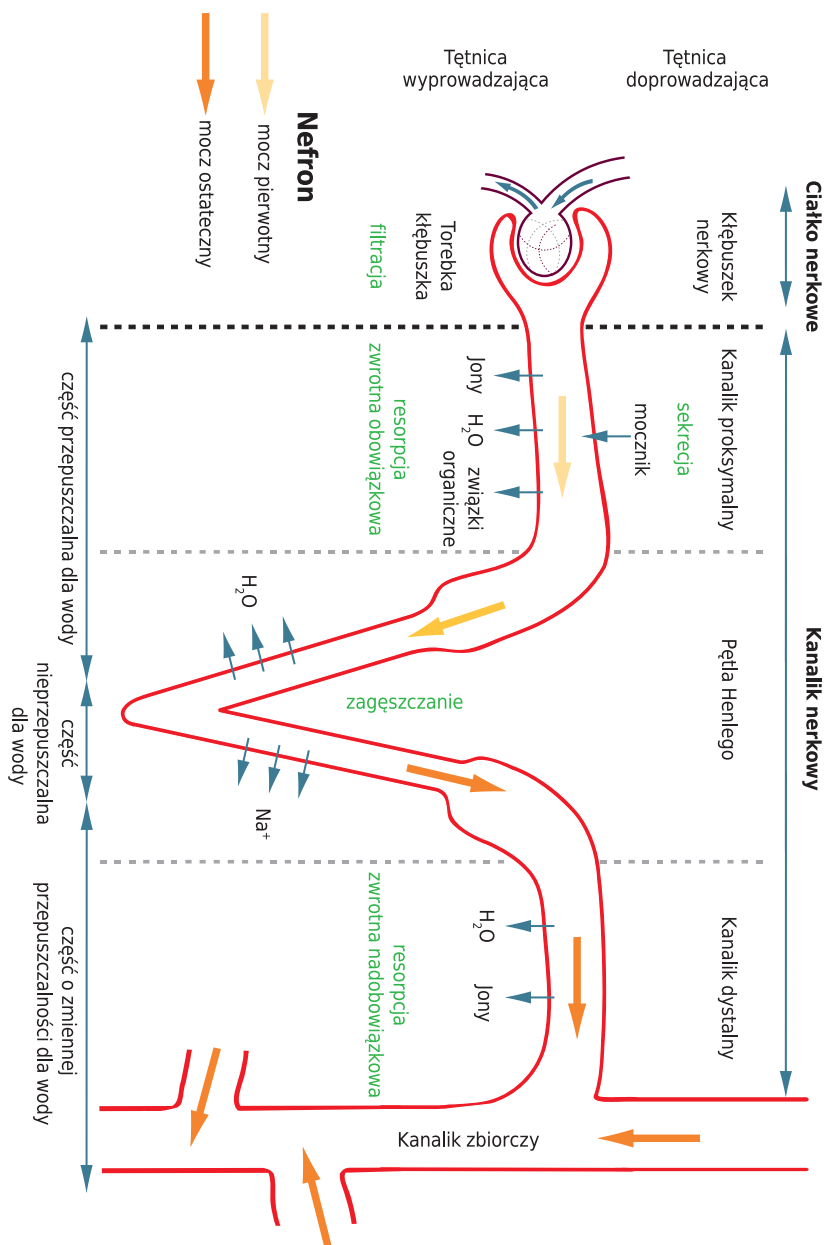
Dwutlenek węgla transportowany jest zatem w organizmie w trzech formach, jako:

- jony wodorowęglanowe HCO_3^- (ok. 70%),
- fizycznie rozpuszczony w osoczu (ok. 10%),
- połączony z białkami osocza i białkową częścią hemoglobiny (ok. 20%).

Rys. 29. Transport dwutlenku węgla we krwi

która zależna jest tylko i wyłącznie od stężenia substancji (np. glukoza, potas) oraz związki o największej proporcjonalnej wchłanianości, która zależna jest od stężenia i czasu wchłaniania (np. sól).

Rys. 35. Sekrecja i resorpcja w nefronie

W zależności od miejsca nefronu można również wyróżnić dwa rodzaje resorpcji. Pierwszą jest resorpcja obowiązkowa (obligatoryjna). Ma ona miejsce w kanalikach krętych proksymalnych, czyli w kanaliku I rzędu i w pętli nefronu. Wchłanianiu podlega woda, glukoza, aminokwasy i sole mineralne. Drugą jest resorpcja nadobowiązkowa (fakultatywna). Zachodzi w kanalikach dystalnych, czyli II rzędu. Tutaj odbywa się wchłanianie zwrotne wody i soli mineralnych. Jest ona jednak uzależniona od aktualnego nawodnienia organizmu.

Sekrecja

Przez komórki nabłonka nefronu wydzielane są różne związki do śródmiąższu, a w konsekwencji do naczyń krwionośnych. Proces ten odbywa się na zasadzie dwóch mechanizmów. Pierwszym jest sekrecja bierna, zgodna z gradientem stężeń. W ten sposób wydzielaniu podlegają np. sole amonowe. Drugim rodzajem jest sekrecja czynna, o tzw. bezwzględnej ograniczonej największej pojemności wydzielniczej. Czynne wydzielanie może być zależne od stężenia substancji (sekrecja kreatyniny) lub stężenia substancji i czasu wydzielania (sekrecja jonów potasowych i sodowych).

MOJE NOTATKI

.....

.....

.....

.....

.....

.....

.....

.....

.....

.....

Wydalenie moczu

Z kanalików nerkowych zbiorczych mocz ostateczny trafia do miedniczek nerkowych, skąd przepływa do pęcherza moczowego dzięki ruchom perystaltycznym moczowodów. Ich skurcze mają charakter miogeny i pojawiają się z różną częstotliwością, co kilka sekund lub minut. Częstotliwość zależy od autonomicznego układu nerwowego. Włókna przywspółczulne przyspieszają, a włókna współczulne zwalniają perystaltykę. Mocz płynie jednokierunkowo, od nerek do pęcherza, ponieważ w ścianie pęcherza, w miejscu gdzie uchodzą moczowody, znajduje się fałd błony śluzowej zapobiegający cofaniu się moczu.

W miarę wypełniania pęcherza moczowego następuje rozciąganie jego ścian, poprzez wzrost ciśnienia hydrostatycznego, co jest bodźcem dla receptorów. Ośrodek oddawania moczu, który znajduje się w rdzeniu kręgowym (starowany z wyższych pięter układu nerwowego) wysyła informacje, które mają na celu skurcz mięśni pęcherza moczowego. Jednocześnie dochodzi do rozkurczu zwieracza wewnętrznego cewki moczowej oraz rozkurczu zwieracza zewnętrznego cewki moczowej.

W wyniku skurczu ściany pęcherza moczowego wytwarza się ciśnienie, dzięki czemu następuje wydalenie moczu do środowiska, tzw. mikcja.

Uczucie wypełnienia pęcherza jest sygnalizowane przy pojemności 150–200 ml. Potrzeba opróżniania pęcherza występuje przy wypełnieniu 250–300 ml.

Właściwości moczu

Ciężar właściwy moczu jest zależny od stężenia związków rozpuszczalnych w moczu i waha się w granicach 1,005–1,038 g/ml. Po wypiciu dużych ilości płynów następuje wydalenie moczu o niskim ciężarze właściwym, a w przypadku diety ubogiej w płyny, mocz ulega zagęszczeniu. Na ciężar właściwy moczu mają wpływ głównie związki występujące w nim w wysokich stężeniach, a więc mocznik, sód i towarzyszące aniony oraz kreatynina.

Barwa moczu powinna być słomkowa do ciemnożółtej. Zabarwienie moczu jest uzależnione od jego zagęszczenia oraz od obecności barwników endogennych. Na barwę moczu ma wpływ także rodzaj pożywienia. Odczyn moczu jest lekko kwaśny, pH średnio wynosi 6,2.

Mocz składa się z:

- wody (96%),
- azotowych produktów przemiany materii, głównie mocznika (2,5%),
- soli mineralnych (1,5%),
- innych substancji, np. barwników żółciowych (nadających charakterystyczny kolor i zapach).

W moczu zdrowego człowieka nie powinny znajdować się cukry, białka, krwinki czerwone i krwinki białe oraz bakterie.

Pytania kontrolne

1. Wyjaśnij, na czym polega funkcja wewnątrzwydzielnicza nerek.
2. Omów budowę ciała nerkowego.
3. Wyjaśnij, na czym polegają procesy resorpcji i sekrecji.
4. Omów proces wydalania moczu.
5. Wymień składniki moczu.

BIBLIOGRAFIA

1. Borodulin-Nadzieja L., *Fizjologia człowieka - podręcznik dla studentów licencjatów medycznych*, Górnickie Wydawnictwo Medyczne, Wrocław 2005, wyd. 1.
2. Traczyk W. Z., *Fizjologia człowieka w zarysie*, PZWL, Warszawa 2013, wyd. 8.
3. Traczyk W. Z., *Fizjologia człowieka z elementami fizjologii stosowanej i klinicznej*, PZWL, Warszawa 2015, wyd. 3.
4. White D., Stamford J., McLaughlin D., *Krótkie wykłady. Fizjologia człowieka*, Wydawnictwo Naukowe PWN, Warszawa 2008.

SPIS ILUSTRACJI

13	Rys. 1. Komórki organizmu człowieka
15	Rys. 2. Budowa komórki
21	Rys. 3. Schemat przebiegu dyfuzji prostej
22	Rys. 4. Schemat przebiegu dyfuzji ułatwionej
23	Rys. 5. Schemat przebiegu transportu aktywnego na przykładzie pompy sodowo-potasowej
24	Rys. 6. Schemat przebiegu endocytozy
25	Rys. 7. Schemat przebiegu egzocytozy
28	Rys. 8. Schemat anabolizmu i katabolizmu
31	Rys. 9. Schemat przebiegu mitozy
33	Rys. 10. Schemat przebiegu mejozy
38	Rys. 11. Zmiana potencjału błonowego podczas trwania potencjału czynnościowego w komórce
41	Rys. 12. Budowa neuronu
42	Rys. 13. Przekazanie informacji na kolbce synaptycznej
44	Rys. 14. Schemat skurczu i rozkurczu mięśnia poprzecznie prążkowanego
52	Rys. 15. Zmiany jonowe zachodzące w poszczególnych fazach potencjału czynnościowego
53	Rys. 16. Przebieg procesu depolaryzacji i repolaryzacji w komórce mięśnia sercowego
54	Rys. 17. Fazy potencjału czynnościowego w komórce mięśnia sercowego
58	Rys. 18. Układ bódźcôtwórczo-przewodzący serca
62	Rys. 19. Schemat cyklu hemodynamicznego serca
66	Rys. 20. Strumień przepływu krwi w okolicy podziału naczynia
75	Rys. 21. Schematyczny model budowy hemoglobiny
76	Rys. 22. Grupy krwi
80	Rys. 23. Schematyczny model pięciu klas immunoglobulin
91	Rys. 24. Objętość i pojemność płuc oraz ich składowe
94	Rys. 25. Dyfuzja i transport gazów
96	Rys. 26. Dyfuzja gazów w pęcherzykach płucnych
98	Rys. 27. Transport tlenu we krwi
99	Rys. 28. Krzywa dysocjacji hemoglobiny
100	Rys. 29. Transport dwutlenku węgla we krwi
113	Rys. 30. Trawienie i wchłanianie pokarmu w przewodzie pokarmowym
117	Rys. 31. Wchłanianie glukozy przez nabłonek kosmka jelitowego
119	Rys. 32. Wchłanianie tłuszczów przez nabłonek kosmka jelitowego do naczynia limfatycznego
141	Rys. 33. Wzmocnienie przeciwprądowe w pętli nefronu
145	Rys. 34. Schemat budowy nefronu
148	Rys. 35. Sekrecja i resorpcja w nefronie
156	Rys. 36. Narządy układu wewnątrzwydzielniczego
159	Rys. 37. Schemat ujemnego sprzężenia zwrotnego na przykładzie tyreksyny

160	Rys. 38. Schemat antagonistycznego działania hormonów na przykładzie insuliny i glukagonu
182	Rys. 39. Proces spermatogenezy
183	Rys. 40. Budowa plemnika
186	Rys. 41. Proces dojrzewania komórki jajowej
188	Rys. 42. Zmiany zachodzące w jajniku i błonie śluzowej macicy podczas cyklu menstruacyjnego
189	Rys. 43. Zmiany hormonalne w czasie trwania cyklu menstruacyjnego
198	Rys. 44. Macica i płód w trzecim trymestrze ciąży
209	Rys. 45. Łuk odruchowy
214	Rys. 46a. Pola Brodmanna
215	Rys. 46b. Pola Brodmanna
247	Rys. 47. Mapa dermatomów człowieka – widok z przodu
251	Rys. 48. Mechanizm przejścia bodźców świetlnych przez soczewkę
256	Rys. 49. Budowa kubka smakowego

SPIS TABEL

72	Tabela 1. Prawidłowe normy wybranych elementów morfotycznych krwi
116	Tabela 2. Najważniejsze enzymy trawienne układu pokarmowego człowieka
173	Tabela 3. Wybrane metaboliczne funkcje adrenaliny
192	Tabela 4. Podział listków zarodkowych oraz wybrane narządów, które wytwarzają
208	Tabela 5. Drogi wstępujące rdzenia kręgowego
208	Tabela 6. Podział dróg zstępujących
229	Tabela 7. Wybrane czynności układu współczulnego i przywspółczulnego
265	Tabela 8. Płyny wydzielane przez przewód pokarmowy
270	Tabela 9. Wydalanie i pobieranie wody przez organizm
274	Tabela 10. Mechanizmy kompensacyjne organizmu na zmiany temperatury
283	Tabela 11. Dystrybucja krwi do poszczególnych narządów w czasie trwania wysiłku fizycznego
288	Tabela 12. Wpływ wysiłku fizycznego na poszczególne układy
292	Tabela 13. Zmiany adaptacyjne organizmu w zależności od rodzaju treningu

ZARYS FIZJOLOGII CZŁOWIEKA

Małgorzata Bujnowska – absolwentka Uniwersytetu Medycznego we Wrocławiu oraz Uniwersytetu Medycznego w Łodzi. Od 2014 roku doktor nauk medycznych. Autorka i współautorka wielu artykułów oraz monografii z zakresu medycyny ratunkowej, kardiologii i medycyny społecznej. Współautorka podręczników dla studentów szkół wyższych. Od 2008 roku związana z uczelniami wyższymi prowadzącymi kształcenie na kierunkach medycznych. Od 2010 roku pracownik Policealnej Szkoły TEB Edukacja w Legnicy, gdzie prowadzi zajęcia z anatomii i fizjologii człowieka. Prywatnie swoje pasje dzieli pomiędzy podróżowanie, nurkowanie i fotografię.

„Zakres zawartych w książce informacji jest odpowiedni do poziomu kształcenia w szkole policealnej. Zawiera niezbędne minimum, ale wystarczająco dokładnie opisane, aby zrozumieć szczegółowo zabiegi wykonywane przez przyszłych absolwentów w ich pracy zawodowej.”

dr n. med. Joanna Żółtańska

 EDICON
CENTRUM ROZWOJU EDUKACJI
wydawnictwo@edicon.pl

ISBN 978-83-943650-7-3

9 788394 365073

cena: 110,00 zł